

Pauli Heikkilä

Outouden laakio – suomalaisten SS-vapaaehtoisten päiväkirjamerkinnot Ukrainasta

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Toisen maailmansodan aikana noin 1500 suomalaista osallistui Waffen SS -joukoissa natsi-Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Siinä missä viimeaikainen tutkimus on paljastanut suomalaisten osuuden juutalaistuboon ja muihin sotarikoksiin, tässä artikkelissa perehdytään rauhanomaisiin kohtaamisiin siviilien kanssa erityisesti Ukrainan alueella. Artikkelin perustuu 14 vapaaehtoisen päiväkirjaan, joita säilytetään Kansallisarkistossa. Yksinkertaistettu, vastakkainasetteluun perustuva viholliskuva kelpasi osalle mutta useimmat huomasivat selvästi eron venäläisten ja ukrainalaisten välillä. Kuten muussakin tutkimuskirjallisuudessa todetaan, suomalaiset subtaantuivat valloitetun maan siviileihin uteliaan myötätuntoisesti. Ukrainan oletettiin olevan Suomen tavoin Venäjän ja Neuvostoliiton ikeessä kärsinyt rajamaa, joka oli vihdoon ottamassa askelia kohti kansallista itsenäisyyttä. Toisaalta he eivät huomanneet ukrainalaisuuden ja venäläisyyden läheistä yhteyttä, jota ei voitu eikä edes haluttu katkaista.

During World War II, about 1,500 Finns participated in the Waffen SS forces in Nazi Germany's attack on the Soviet Union. Whereas recent research has revealed Finns' participation in the holocaust and other war crimes, this article explores peaceful encounters with civilians, especially in the region of Ukraine. The article is based on the diaries of 14 volunteers, which are kept in the Finnish National Archives. A simplified image of the enemy based on confrontation was unquestioned by some of the volunteers, but the majority clearly noticed the difference between Russians and Ukrainians. As stated in previous research literature, the Finns treated the civilians of the conquered country mostly with curious compassion. Like Finland, Ukraine was supposed to be a border country suffering under the yoke of Russia and the Soviet Union, which was finally taking steps towards national independence. On the other hand, they did not notice the close connection between the neighboring nations, which the Ukrainians could not and even did not want to sever.

Ukraina, toinen maailmansota, SS-vapaaehtoiset, päiväkirjat

VTT Pauli Heikkilä, Helsingin yliopisto, pauli.heikkila@helsinki.fi / heikkilapa@gmail.com

Ukrainan sankarillinen puolustustaistelu Venäjän hyökkäystä vastaan helmikuusta 2022 lähtien on herättänyt kiinnostusta Ukrainaa ja sen historiaa kohtaan. Ulkomailla Timothy Snyder ja Anne Applebaum ovat korostaneet tarvetta kirjoittaa Ukrainan lähihistoria uudelleen, puhdistaa se Neuvostoliiton ja venäläisyyden tarkoituksista. Tämän artikkelin yleisenä tavoitteena on luoda yhteyksiä Suomen ja Ukrainan välille tutkimalla heidän kohtaamisiansa toisen maailmansodan aikana.

Artikkelissa tarkastellaan kansallissosialistisen Saksan Waffen-SS:n riveissä taistelleiden suomalaisten päiväkirjamerkintöjä vieraassa maassa. Artikkelit etenee joukkojen mukana ensin Saksaan ja sen aiemmin miehittämiin maihin, kunnes siirrytään miehittäjinä Neuvostoliiton alueelle. Minkälaisiin asioihin vapaaehtoiset kiinnittivät huomionsa saapuessaan maahan, josta he olivat kenties kuulleet vain murusia? Miten he suhtautuivat kohtaamiinsa siviileihin ja toisaalta miten heihin suhtauduttiin? Muuttuiko suhtautuminen siirryttäessä liittolaismaasta ensin miehitetylle ja sitten sotatoimialueelle? Miten he sopeutuivat elämään muuttuvissa olosuhteissa, varsinkin tietäen palaavansa kotimaahan kahden vuoden kuluttua, jos kaikki menisi hyvin?

Suomalaisen vapaaehtoisjoukon päätymistä SS-järjestön sotilaalliseen siveen Waffen-SS:een ja sotaretken pääpiirteet on kattavasti selvitetty aiemmassa tutkimuksessa. Suomi lähetti kevään 1941 aikana muodollisesti epävirallisesti noin 1200 suomalaista sotilasta Saksaan. Heistä kolmasosalla oli rintamakokemusta ja heidät liitettiin heti Wiking-divisioonan osastoihin. Loput lähetettiin koulutukseen Gross-Borniin Pommeriin, josta he siirtyivät rintamalle loppuvuodesta. Edellisiä kutsutaan yleisesti ”divisioonan miehiksi” ja jälkimmäisiä ”pataljoonan pojiksi”. Kesällä 1942 koottiin lisäksi täydennyspataljoona, joka tunnetaan nimellä ”ne 200 urhoollista”, jolloin kokonaismääräksi kertyy 1406 sotilasta; heistä 256 kaatui ja 14 katosi. Kahden vuoden palvelussopimuksen umpeuduttua he palasivat Suomeen kesäkuussa 1943 ja heidät sijoitettiin armeijan eri joukko-osastoihin.¹

96

Ennen lähtöä vapaaehtoisten yhdysupseeri kehotti pitämään päiväkirjaa yksikkönsä taipaleesta. Niitä voidaan pitää erityisesti matkapäiväkirjoina; useat mainitsivat hankkineensa lehtiön Helsingissä ennen lähtöä. Monet pidättyivät tällaisessa raportoinnissa mutta varsin monelle muodostui tapa kirjata samalla myös päivän arkisia tapahtumia ja omia mietteitään. Päiväkirjatkaan eivät ole suodattamaton totuus, vaan takavarikoinnin ja tarkastuksen uhka leijui jatkuvasti ilmassa, joten kaikkea ei sellaisenaan kirjattu.²

Päiväkirjatutkimus on nostanut viime aikoina suosiota tuomalla esille aiemmin hiljaisia ja marginaalisia ryhmiä, jollaiseksi tämän artikkelin rivisotilaatkin voi lukea. Kuitenkaan en seuraa tutkimuksen pääsuuntausta keskittymällä yksilöihin – tai esimerkiksi päiväkirjaan identiteetin rakentamisen välineenä – vaan vapaaehtoisten päiväkirjat edustavat artikkelissa suomalaista ryhmäänsä.³

Kansallisarkiston SS-divisioonan Wiking -kokoelmasa⁴ on yhteensä 76 päiväkirjaa, jotka ovat luettavissa Helsingissä toimipisteen päätteellä skannattuina joko alkuperäisistä tai ilmeisesti sukulaisten konekirjoittamina. Jälkimmäisissä on ilmeisiä kirjoitusvirheitä ja mahdollisia poistoja, jotka eivät kuitenkaan vaikuta loppupäätelmiin koko aineistojoukosta. Keskityin komennuksen alkupuoliskolle, jolloin SS-vapaaehtoiset matkustivat ensin koulutukseen, sitten joukko-osastoonsa ja lopulta rintamalle, jolloin he kirjasivat ensivaikutelmansa uudesta paikasta. Päiväkirjaa oli myös luonnollisesti helpompi kirjoittaa kasarmilla, kuljetuksessa tai sairaalassa kuin sotatoimialueella. Valinta oli osittain satunnaista, sillä en etsinyt tiettyjä henkilöitä tai ryhmien edustajia; lisäksi luin Jorma Laitisen toimitetut päiväkirjat.⁵ 14 päiväkirjan jälkeen koossa oli riittävästi aineistoa yleistävien johtopäätösten tekemiseen. Otoksessa

divisioonan miehet ovat kirjoittaneet 8 ja pataljoonan pojat 6 päiväkirjaa. Heistä 5 oli syntynyt vuonna 1922 (eli he täyttivät 20 vuotta palvelusaikanaan) mutta 2 heistä kuului divisioonan miehiin, kuten myös vanhimmat vuosina 1911 ja 1913 syntyneet. Karjalasta oli kotoisin 4, Pohjanmaalta 3, Savosta/Kuopiosta 2 ja loput ympäri Suomea. Kukaan ei näytä tunteneen matkatovereitaan entuudestaan ja vain yksi pari (Suonio ja Uusi-Jaakkola) oli kirjoittaessaan samassa ryhmässä.

Päiväkirjoja käytettiin lähteinä Kansalliskirjaston selvityksessä SS-vapaaehtoisten osallisuudesta juutalaistuhon ja muihin sotarikoksiin.⁶ Tässä artikkelissa niihin ei puututa, mutta toisaalta selvityksessä ei mainita ukrainalaisia juuri lainkaan. Vaikka lähteeni ovat osittain päällekkäiset, tutkimuskysymykset eroavat tyystin. Myöskään vapaaehtoisia tutkineet Mauno Jokipii tai André Swanström eivät erittele kohdattuja siviilejä. Samoin Olli Kleemola ei tee eroa ukrainalaisten ja neuvostoliittolaisten välillä vaikka Ukraina mainitaan useasti hänen aineistossaan. Käytän Kleemolan väitöskirjaa vertaillen suomalaisotilaiden näkemyksiä Itä-Karjalassa ja Ukrainassa.⁷ Tida Suolahden artikkeli⁸ tarkastelee aihetta vastakkaisesta näkökulmasta eli ukrainalaisten yrityksiä värväytyä Suomen armeijaan. Perinneyhdistyksen matrikkeli⁹ on ollut korvaamaton apu henkilötietojen tarkistamisessa. Karel Berkhoffin *Harvest of Despair* on ollut tärkeä tutkimus natsihallinnon ajasta Ukrainan Reichskommissariatissa, vaikka suomalaisten sotaretki ulottuikin oikeastaan sen itäpuolelle. Yleisinä johdatuksina Ukrainan historiaan on syytä mainita Paul Magocsin *A History of Ukraine* ja Johannes Remyn *Ukrainan historia*.¹⁰

Havaintoja Suur-Saksassa ennen hyökkäystä

97

Vain harvat vapaaehtoisista olivat käyneet aiemmin Saksassa, joka oli siis Ukrainan tavoin vieras maa. Ensimmäiset havainnot olivat innostuneita ja positiivisia. Jaakko Lakeala kirjasi aluksi ahkerasti huomioitaan matkaltaan tunneleista, viinitarhoista, kaupungeista, ihmispaljoudesta, linnoista, siipiraslaivoista, sulkupalloista, joiden jälkeen ”maisemat muistuttaa jossakin määrin Suomea.” Reino Suonion matka Saksan poikki kulki ”hyvin tasaisten ja tarkkaaviljeltyjen seutujen kautta kerrassaan hyvää asfalttiteitä pitkin”, mutta Etelä-Saksa ”vaikuttii hyvin epäsiistiltä”.¹¹ Muidenkin arviointeihin sekoittui pian epäkohtia. Martti Sinervonkin ”yleisvaikutelma saksalaisesta maaseudusta oli oikein hyvä”, mutta epäsiisteys pisti nopeasti silmään varsinkin, kun maanviljelys oli ilmaston takia selvästi Suomea helpompaa. Poikkeuksellisesti Martti Koivula nousi niin sanotusti väärällä jalalla maihin. Häntä ei ensin miellyttänyt Danzigin eli nykyisen Gdańskin tiivis kaupunki (”Kadut olivat ahtaat eikä puhtaus ollut erikoisen korkeassa kurssissa”) eikä kapakan orkesteri osannut yhtään suomalaista kappaletta. Matkalla asutuksen rikkoma maaseutu oli ”ilman minkäänlaista tolkkua” ja perillä kanttiini poikkesi ”suomalaisesta sotapesästä” eikä tarjoilu ollut alkuunkaan riittävää.¹²

Kuljetukset veivät entisen Tšekkoslovakian läpi¹³, jossa tilallisen poika Martti Uusi-Jaakkola ihaili alueen maanviljelyksen tasoa: ”Peltoviljelykset täällä ovat erittäin voimaperäisen ja kaikki sen näköistä että tätä maata on asuttu hyvin.” Hänen kanssaan matkannut, Kivennavalla lähellä Pietaria syntynyt Reino Suonio, kiinnitti päinvastoin huomiota tehtaiden suureen määrään ja lisäksi olivat ”kaupungit hyvin hauskan näköisiä ja uudempia kuin Saksassa.” Toisaalta ”rautatietiläiset eivät olleet niin siisteissä puvuissa kuin Saksan.” Molemmat pitivät kansan kylmää suhtautumista itsestäänselvyytensä valloitetulla alueella. Uusi-Jaakkola tiivisti tyylisti: ”Kättenheilutuksia emme saa täällä.” Jaakko Lakeala oli tätäkin lakonisempi: ”Kuljimme Tšekkosloviaan aluetta. Siellä kansa ei paljoa heilutellut.”¹⁴ Useimmat kutsuivat maata vielä vanhalla nimellä, kirjoitusvirheitäkin sattui. Niistä suurimman teki Iivari

Kempainen, kun hän päivää myöhemmin ruokaili ”Slovakiassa”;¹⁵ matka ei sentään koukannut vastaperustetun valtion puolelta.

Keijo Kääriäinen tajusi yhtenä aamuna olevansa ”kokonaan uudessa valtiossa, nimittäin Böhmi-Mähri:ssä”, niin uudessa ettei kirjoitusasuakaan ollut vakiintunut. Martti Sinervo teki eron ”Böömin” ja ”Määrin” alueesta. Edellinen kirjoitti jopa runollisen kuvauksen: ”Maalauksellisen kauniita viljavuusia laaksoja sinihöhtöisinä vesistöineen ja satumaisen kauniita asutuskeskuksia.” Jälkimmäisessä oli puolestaan runsaasti teollisuuslaitoksia ja ”maanviljelys tuntuu olevan paljon alhaisemmalla tasolla kuin Saksassa”. Kuitenkin vapaaehtoiset lauloivat ”suomalaisia kansanlauluja eräälle tsekkiläisneitoselle” ja muutenkin asukkaita kutsuttiin säännönmukaisesti tsekeiksi.¹⁶

Martti Koivula ei vielääkään ihastunut: ”Seutu tasaista ja asutus kurjan näköistä. Satoi koko päivän.” Seuraavana päivänä palattiin Saksan puolelle Sleesiaan ja ”kaikki muuttui heti siistimmäksi.” Mielialaa varmasti paransi vastaanotto kaupungeissa: ”Kansa hurrasi, heitti kukkia ja pullia autoon ja heil Hitler kaikui joka paikassa.”¹⁷

Miehitetty Puola ei tarjonnut lähes kenellekään ilonaiheita. Esko Sonninen näki Varsovan ympärillä yli kaksi vuotta aiemmin käydyn sodan jälkiä: ”Ihmistä päätellen täällä vallitsee melko kurjat olot.” He pukeutuivat ryysyihin ja pyysivät ensimmäiseksi leipää. Martti Sinervolle ”puolalaiset maisemat näyttävät olevan harmaita ja yksitoikkoisia sekä tekevät hyvin alakuloisen vaikutuksen” ja ”asukkaat näyttävät köyhyyden perikuvilta”. Niin hänen kuin Pentti Soinisen ja Matti Heikkilän mukaan junan piirittävien räpsyisten lasten ainoa saksaksi osaama sana oli Brot – leipää. Heikkilän korviin se ”kalkahti kolkolta ja lohduttomalta.” Myös Lakeala pani merkille sodan tuhot ja ihmisten hädän; toisaalta hän huomasi kaupungeissa eron saksalaisiin asutuskeskuksiin ja raunioiden keskellä ”kirkot on yleensä täällä komeita.” Lakealan mielestä Lublin oli ”komein kaupunki minkä Puolassa olen nähnyt komeita taloja ja isoja puistoja” ja Keijo Kääriäiseen ”kaupunki teki paikka paikoin aika hauskan vaikutuksen”. Suonio ja Uusi-Jaakkola ylittivät rajan yhdessä ja molemmat arvostelivat rakennuskantaa: ”Puolassa on herättänyt erikoista huomiota asumusten yleinen suorastaan kurja kunto ja ainakin päältä katsellen likaisuus”, luonnehti jälkimmäinen.¹⁸

Poikkeuksena Matti Heikkilän ”huomiota herätti seudun kauneus sikäli mikäli sitä pimeässä huomasi. Siellä täällä oli aina komeaa kivitaloa ja puistoa tai metsää ympärillä.” Mutta maisema muuttui Varsovan jälkeen kohti etelää ja ”oli koko matkan ajan peräti lohdutonta. Ikävää yksitoikkoista tasankoa. Siellä täällä matala olkikattoinen ränsistynyt tönö.”¹⁹ Keijo Kääriäinen palasi loppuvuodesta Saksaan kuntoutumaan ja ohitti matkalla Krakovan ”joka ei ollutkaan erikoisen ruma” ja ”erikoisesti huomiota herätti suuri kauppahalli, joka oli ukrainalaisia muistoesineitä täynnä.” Poznań eli silloinen Posen sen sijaan oli yksiselitteisesti ”kolkko paikka”.²⁰

Radomissa Kääriäinen pysähtyi kyllin kauan kirjoittaakseen oman merkinnän kaupungista, joka ”vaikuttaa jollain tavalla pieneltä ja vähäpätöiseltä” asukasluvusta (81 000) huolimatta. Liiketoiminta oli keskittynyt yhden kadun varrelle, mutta taloudellinen toimeliaisuus näyttäytyi lähinnä loputtomina jonoina ja kerjäläisinä. Kääriäinen pani merkille myös juutalaisten rajoitetun aseman ja heille määrätyn geton. Lisäksi puolalaisten vastarinta miehittäjiä vastaan niin aktiivisena kuin passiivisena oli itsestään selvää.²¹ Sen sijaan Eino Saarinen oli nauttinut olostaan Radomin kahviloissa, ravintolassa ja kylpylässä kuukautta aiemmin.²²

Kotiuttaminen haavoittumisen tai vastaavan jälkeen vei usein junalla Baltian kautta. Liettua ja Latvia saivat sekä määrältään vähemmän että vähemmän mairittelevia kommentteja mutta Viro tuntui jo melkein kotimaalta. Keijo Kääriäiselle rajan ylittäminen Valgassa oli ilmeinen helpotus: ”Nyt voimme puhua jo Suomeakin ja meitä ymmärretään.” Jopa ”maisemat olivat hyvin samanlaisia kuin Suomessakin”. Yhteisen kielen avulla oli lisäksi ”selvinnyt moni pulmallinen kysymys Eestin vaiheista.”

Samoin Martti Uusi-Jaakkolan mukaan Tallinnassa ”suomalaisen on hauska tällä kertaa esiintyä heimokansan keskuudessa. Kaikkialla saa mitä sydämellisintä kohtelua osakseen. Kaikki pyytävät tuomaan Suomesta tuliaisia jos jonkinlaista joita on mahdoton toteuttaa.”²³ Vaikka naapurivaltiot olivat itsenäisyyden aikana kehittyneet samalle tasolle Suomenlahden molemmin puolin, oli Viron elintaso romahtanut kahden miehityksen myötä muutamassa vuodessa.

Rajan yli Neuvostoliiton puolelle

SS-joukot eivät kuuluneet läpimurtojoukkoihin ja etenivät Neuvostoliiton puolelle vasta heinäkuun puolella.²⁴ Miehitetyn Puolan jälkeen, tuoreiden taistelujen jäljissä, oli entistä kurjempaa. Reino Suonio kuvasi lohdutonta näkymää: ”Täällä oli pelkkää surkeutta nähtävänä kylät poroina kaatuneita hevosia, tankkeja, autoja ja muuta tärkeää tienoot täynnä, samoin näkyi puolalaisia pakolaisia nyytyt selässä vaeltamassa asuntojensa raunioilla, ei ole helppoa puolalaistenkaan elämä.” Divisioonan miehet etenivät sen verran erillään, ettei Keijo Kääriäinen havainnut ”mitään merkkejä vakavista taisteluista rajan pinnassa.” Mutta matkalla Lviviin/Lembergiiin alkoi näkyä kaatuneita venäläisiä ja saksalaisten hautoja. Kaupungissakaan ei pahasti näkynyt itse taistelun merkkejä, mutta ”itkeviä lapsia, jotka etsivät vanhempiaan ja paljon muuta kurjuutta tarjosi Lemberg seuraavana päivänä valloituksen jälkeen nähtäväksi.” Suonio teki saman havainnon, mutta oli tässä vaiheessa niukkasanisempi. Heitä päivän myöhässä samaa reittiä kulkenut Jaakko Lakeala kirjoitti vastaavasti pakolaisjoukoista sekä haudan- että ruumiinryöstöistä mutta Lvivissä ”melkein joka rakennuksessa on taistelunjälkiä.” Hän raportoi pakolaisista pitkälle heinäkuun loppupuolelle.²⁵

Pataljoonan pojat ylittivät saman rajan joulukuussa. Martti Sinervo huomasi yhä ”pitkin radan vartta kovien taistelujen jälkiä: rikkiammuttuja asumuksia, hyökkäysvaunuja ja palaneita autoja.” Niin hän kuin Matti Heikkilä kiinnittivät enemmän huomiota siviileihin, jotka olivat yhä palaamassa kotiinsa tai etsivät uutta asuinsijaa.²⁶ Sekä Ilmari Härkönen että Pentti Soininen luonnehtivat ilmeisen sarkastisesti ”tyypillistä paratiisielämää” tai ”ollaan takuulla ihannevaltiossa”.²⁷

Entisen rintaman jäätyä taakse varsinainen Ukraina tarjosi useimmille myönteisen yllätyksen. Reino Suonion mielestä Ukrainassa ”talot oli siistinpiä kuin puolalaiset, ulkopuolelta valkoiseksi maalatut ja samoin sisältä joskaan järjestys ei ollut hyvä.” Suurin ero Suomen peltoilkkuihin verrattuna olivat Ukrainan tasangot, horisontin taakse ulottuvat pellot, jotka saivat osakseen kummastusta ja ansaittua ihastusta. Pentti Soinisesta ”tuntuu käsittämättömältä, miten tällaisia äärettömiä aukioita voi riittää.” Vain Seinäjoelta kotoisin ollut Pentti Nikkola löysi vertauskohdan Pohjanmaan lakeudelta; hän tosin virheellisesti nimitti niitä kasakkojen syntysijoiksi, jotka ovat varsinaisesti noin tuhannen kilometrin päässä Itä-Ukrainassa.²⁸ Ukraina joulukuussa saapuneen Martti Sinervon jotenkin pelonsekaista kunnioitusta (”Ukrainan valtavat lumipeitteiset arot aukenivat taas joka puolella näkyviimme”) seurasi lyyrin vaihe (”Klo 6.15 alkoi punainen reuna näkyä ’aavikon’ takaa. Muutamassa minuutissa on aurinko kohonnut kokonaan näkyviin ja kultaa pian takana ovat harjanteet. Ilma on kylmä, mutta raikas ja suurenmoisen kaunis.”) lopulliseen kielteiseen tuomioon: ”Taivas on pilvessä, on kohtalain pakkane ja kaiken lisäksi tuo ainainen kylmä aron tuuli. Se saa ihmisen raivoihinsa. Tämä on kirottu maa.” Kevään viivästyminen tietenkin turhautti ja kenties onnekseen Sinervo joutui pois rintamalta ensin loukkaantumisen ja sitten pioneerikurssin takia.²⁹

Matti Heikkilän eteen avautuivat joulukuussa ”ennennäkemättömän oudot maisemat: Silmänkantamattomat lakeudet joilla oli hieman lunta ja jokunen heinäkas”. Samaa ihmetteli useaan otteeseen myös Jaakko Lakeala, joka suri heinäkuussa sadon jäävän korjaamatta. Ristiriita hedelmällisen

maaperän ja väestön elintason välillä oli muillekin ilmeinen. Esko Sonninen hämmästeli: ”Kyllä ei luulisi tässä maassa olevan leivän puutetta, kun ei mitään muuta näekään kuin suunnattomat pellot.” Myös Martti Uusi-Jaakkolasta ”tuntuu vaan eri ikävältä kun viljava Ukraina on miltei täydellisesti rappiolla. Asukkaitten elintaso on sellainen että kun sitä katselee, ei voi olla ihmettelemättä slaavilaisten mukautuvaisuutta.” Hän pani toivonsa saksalaisiin miehittäjiin, ”että uusi isäntä panee täällä toimeen ripeän jälleenrakentamisen.”³⁰ Maiseman kuvaaminen oli tavallista myös suomalaissotilaiden kirjeissä Karjalasta ja Ukrainan arot poikkesivat totutusta sitäkin enemmän.³¹

Saksalaiset panivat merkille yleisen kurjuuden komeiden yksittäistapausten rinnalla.³² Se pisti myös Jaakko Lakealan silmiin: ”kansa on kovin huonoissa vaatteissa talot on maasta tehtyjä ja olkikattoja, näkee kyllä väliin peltikattojakin ja tiilisiä rakennuksia.” Matkaa oli tehty ”oikein huonoa tietä”. Mutta Proskuriv, nykyinen Hmelnytskyi, näytti jo paremmalta: ”majoituimme jonkun kartanon puistossa hemmetin upea päärakennus. Yön nukuin kartanon salissa oikein rautasängyssä.” Sittemmin Lakealan huomiot tyrehtyivät, kunnes lokakuussa ilmaantui poikkeus: ”aika komee kylä talot on aika siistiä ja monessa on tiilikatto paremmin asuttua paikkaa mitä tähän saakka olen nähnyt.”³³

Puolalaista asuntokantaa arvostellutta Uusi-Jaakkolaa ei miellyttänyt Ukrainankaan talot vaan hän totesi, että yleisesti ”rakennukset ovat kurjia hökkeleitä muutamia poikkeuksia lukuunottamatta” ja esimerkiksi Dnipropetrovskissa eli nykyisessä Dniprossa olivat ”asunnot kurjassa kunnossa ja asukkaat suurin osa vallan rääsyihin puettuina.” Poikkeuksena eräässä kylässä oli vanhaa saksalaista asutusta ja se oli ”kohtalaisen siisti kylä”. Hänen matkatoverinsa Reino Suonio päätyi muutama päivä myöhemmin kylään, jossa asukkaat ”näyttivät eläneen jotakuinkin hyvin ja nimittivät itsiään ’kreikeikai’”, joka tarkoittaa ukrainaksi kreikkalaisia; molempia etnisiä ryhmiä eli Etelä-Ukrainassa toiseen maailmansotaan asti. Elämisen alkeellisuus ei jäänyt Suonioltakaan huomaamatta, mutta koko Ukrainasta hän tiivisti: ”Olen huomannut että toiset kylät ovat aika siistiä ja toiset taas aika huonoja ja epäsiistejä.”³⁴

Ristiriita yleisen alkeellisuuden ja yksittäisten komeuksien välillä pisti myös pataljoonan poikien silmiin joulukuussa. Iivari Kempin mukaan Vinnysjan ”asemahuone on kovin suuri ja komea niin ettei luulisi täällä näin komeita rakennuksia olevankaan, kun katselee noita siviili-ihmisten asuntoja.” Seuraavaksi kohteena oli Kirovograd eli nykyinen Kropyvnytskyi – noin 300 kilometrin matkaan kului alati huonevilla teillä neljä päivää ja majoittuminen oli ”ryssän siivottomassa kasarmissa” – mutta määränpäässä ”kaikki ... on hyvin likaista ja haisevaa.”³⁵ Kun Martti Sinervo vieraili Vinnysjan lähellä paikallisessa perheessä hän kertoi, että ”talous ei ollut niinkään huono kuin olimme uskoneet” vaikka perhe myönsi joutuvansa kylmää kärsimään. Vinnysjan asemarakennusta hänkin kehui komeaksi. Samoin pari viikkoa myöhemmin Dnipro oli ”yhtä komea suurine taloineen ja usean kilometrin pituisine puistokatuineen kuin mikä eurooppalainen kaupunki tahansa.” Sodan takia montaa taloa ei ollut enää ehjänä, mutta he löysivät lopulta majoituksen, joka ”on niin siisti ja kaunis, etten ollut uskoa silmiäni. Harvoin olen nähnyt näin kauniita koteja Suomessakaan.” Kuitenkin näiden välillä olevalla maaseudulla tiet olivat huonoja – ja täynnä merkkejä taisteluista – ja ”kurjempia asuntoja kuin nämä venäläiset olkimajat ovat, ei voi kuvitellakaan. Tuollaisiin suojiin ei suomalainen panisi sikaansaakaan.” Myös toreilla myytiin rääsyjä, ruostetta ja ”muuta roskaa”. Sinervon mukaan ainainen pula oli lyönyt leimansa myös asukkaisiin: ”eivät paljoakaan näkyneet olevan tietoisia elämän valoisista puolista.” Hän syytti tilanteesta politiikkaa, ”Stalinin oppia”.³⁶ Samalla seudulla liikkunut Pentti Soininen teki vastaavan huomion: ”ei ole mitään huvituksia eikä kansa näytä erikoisesti kaipaavankaan.” Ihmisten vaatetus oli ”toppatakkeja, toppahuovikkaita, aisoja jalassa, jotka joskus ovat olleet kai kenkiä, ei kellään sukkia, pään ympäri joku ikivanha rääsy ja kaikki kuin yhteisestä sopimuksesta likaisia.” Soininen ilmeisesti piti tätä kansan kulttuuriominaisuutena.³⁷ Yhteistä sopimusta ei sentään ollut, vaan harmaa pukeutuminen oli neuvostoajalta periytynyt suojautumiskeino pysyä huomaamattomana.³⁸

Myös Matti Heikkilä teki Vinnytsjan asemalla pikaisen antropologisen havainnon: ”Kasvoista ilmeni miten tämä kansa on ollut sivistymättömässä tilassa. Orja kansaa!!!” Vaatetuskin oli enimmäkseen melko kurjaa ”mutta näkyi joskus harvoin vähäsen paremmin puettuja ihmisiäkin.” Heikkilän matka Vinnytsjasta itään jatkui ”ihmeellistä kyllä asfaltti tietä jonkin aikaa” ja majapaikka ”oli kuin sikolatti, mutta uni vaan maistui sielläkin.” Seuraava majoitus olikin ”eräässä tsaarin vanhassa linnassa” ja Uman sai Heikkilältä jopa kehuja: ”melko komea kaupunki”.³⁹ Ilmari Härkösen kokemus oli aivan toisenlainen hänen majoituksessaan samoihin aikoihin ”entisiin ryssän kasarmeihin” lähellä Umania: ”Paikka oli mitä kurjin, en osaa sitä sanoa kuvata. Paskaa on joka paikka täynnä ja samalla kylmä.” Joulukuun ilmoista huolimatta ulkona nukkuminen vaikutti varteenotettavalta vaihtoehdolta.⁴⁰

Suomalaisena ulkomailla

Divisioonan miehet Reino Suonio ja Martti Uusi-Jaakkola sijoitettiin marraskuussa Donin kasakkojen asuttamaan kylään, jonka siisteys pisti molempien silmiin. Suonio antoi parhaan mahdollisen arvion: ”tuntui aivan kuin Suomessa.”⁴¹ Vertailu oudossa paikassa tehtiin tuttuun synnyinmaahan, jolloin vähäisistä vihjeistä voitiin vetää pitkiä johtopäätöksiä. Rintamalinjassa käkisalmelaiselle Iivari Kemppiselle jopa ”sodan valkea” palautti mieleen talvisodan ensimmäisten päivien punoittavan taivaanrannan. Kahta vuotta aiempaan taisteluun verrattuna ”ero on vain siinä että ryssä ampuu vähemmän”. Ilmari Härkönen teki saman huomion ja ihmetteli siviilien oleskelua lähellä etulinjaa mutta toisaalta taistelutoimintaa oli talven pakkasissa hyvin vähän.⁴² Martti Sinervon mukaan ”Ukrainan talvi kylmän puolesta kyllä vetää vertoja Suomen talvelle. Ja luntakin on kyllä riittämiin asti.”⁴³ Arkisemmissä askareissa vertailua tehtiin myös parturiin ja koulun opetusvälineisiin; Reino Suonio ja Keijo Kääriäinen totesivat suomalaisten olevan parempia.⁴⁴

Vesa Vares erottaa suomalaisten suhtautumisessa Keski-Eurooppaan sotienvälisellä kaudella neljä narratiivia – eksotiikka, kohtalontoverit, poikkeavuus, luonnonlapset – jotka ristiriidoistaan huolimatta esiintyivät rinnakkain.⁴⁵ Vaikka nämä kaikki löytyvät myös suomalaisten SS-miesten asenteissa ukrainalaisiin, kaksi ensin mainittua korostuvat selkeästi.

Ukrainassa valloittajat saivat aidosti lämpimän vastaanoton. Pentti Nikkola saapui joukkueensa mukana erääseen kylään ja hän syöksyi lähimpään taloon. Siellä häntä odotti keski-ikäinen nainen, joka asetti Nikkolan eteen leipää ja suolaa. ”Se oli ystävyden osoitus ensimmäiselle saksalaiselle sotilaille, joka siihen tupaasti astui,” Nikkola arveli. Muissakin taloissa tarjottiin ruokaa. Martti Uusi-Jaakkola kertoi asukkaiden heittelevän kukkia ohiajaviin autoihin elokuulle asti ja parhaissa tapauksissa lahjaksi saatiin myös tupakkaa ja viinaa.⁴⁶ Tapa ei ollut osoitus kiitollisuudesta tai nöyristelyä vaan yleistä kohteliaisuutta ja myötätuntoa, joka ei kadonnut edes saksalaisten julmuuksien myötä.⁴⁷

Alun riemusaatossa Uusi-Jaakkolalle tuotiin ”jatkuvasti herkkuja: hunajaa, sokeria, omenia, kirsikoita, keitettyä maitoa ym. Aikovat varmaan tappaa meidät herkkuihin.” Aiemminkin hän oli saanut vehnäleipää ja maitoa. Pentti Nikkola sai ”ihmeen paljon kaikenlaista kuten leipää, munia, maitoa ja jyviä, päärynöitä, rasvaa ja omenoita.” Lettujen paistaminen näyttää olleen yleistä herkuttelua.⁴⁸

Paikallinen ruoka herätti suomalaisissa epäilyksiä myös Karjalassa⁴⁹ ja Ukrainassa niitä ihmeteltiin sitäkin enemmän. Pentti Soininen kävi pian Ukrainaan saavuttuaan ravintolassa eikä ihastunut: ”Aivan oksettaa, kun ajattelee niitä ryssän sapuskoita, joita nytkin saimme.” Seuraavana päivänäkin olo ei heti parantunut vaan ”vielä eiliseltä järjestä tunti kaalin röyhtelykset, kun heräsin aamulla.” Mutta kovan paikan tullen koiraskin poikii. Ainakaan Uusi-Jaakkola ei kieltäytynyt tarjoilusta, kun hänelle tuotiin ”tietysti maan tavan mukaan auringonkukkasiemeniä. Niiden syötiin täällä onkin

kehittynyt oikein mestariksi.” Toisaalta Ilmari Härkönen turvautui ilmeisen vastahakoisesti paikalliseen ruokaan: ”kaalia oli ja leipää.” Kuitenkin muutaman viikon kuluttua hän tunnusti, että ”hyvin tulemme toimeen tämän ruokapuolenkin puoleen.”⁵⁰ Härkösellä oli muutenkin vaikeuksia sopeutua uusiin olosuhteisiin. Hän kirjoitti syöneensä ”tänään tuota auringonkukkaöljyä liian paljon, sillä nyt on niin huono elämä että melkein ylen annattaa.” Hän paistoi lettuja ja totesi, että ”tämä meidän touhu täällä näyttää olevan näille ryssille aivan uutta.” Ilmeisesti paikalliset eivät ihmetelleet itse ruokaa vaan elintarvikkeidensa ryöstämistä. Härköselä myös musiikki joko levytä soitettuna oli ”vähemmän mielenkiintoista” tai paikallisten esittämänä ujeltamista. Majoituspäikan jälkikasvu yritti luultavasti viihdyttää vierasta mutta yritykseksi se jäi: ”Talon tyttö istuu tuossa, soittaa palalaikalla, on tavallista, häikäilemätön ihmisen alku. Tätä ryssän elämää kun seuraa niin on kuin osittain helvetissä. Ei uskoisi tätä kaikkea todeksi. Osaako enää oikeiden ihmisten seurassa elää.” Niinpä Härkösen johtopäätös oli tyyli: ”Opittavaa eikä samalla Suomeen tuotavaa emme ole vielä nähneet.”⁵¹ Jaakko Lakeala sen sijaan kuuli musiikissa tuttuja sävelkulkujia: ”Aina muistuu kotimaa mieleen kun kuulen musiikkia yksi ukko soitti komeesti ryssäläisellä pianolla, haitarin ja laulun säestyksellä.”⁵²

Musiikki auttoi myös karkottamaan koti-ikävä. Jo Suomen rantojen kaikotessa oli laulettu kansallishymni. Martti Sinervon ryhmä saapui kaupunkiin laulamalla ”raikkaasti suomalaisia marsejeja.” Sinervon mukaan esitys sai ansaittua ihmetystä saksalaisten, venäläisten, romanialaisten ja unkarilaisten kuulijoiden keskuudessa: ”Tokko koskaan aikaisemmin Kirovon [silloinen Kirovograd, nykyinen Kropyvnytskyi] kaduilla lienee kaikuneet suomalaiset sävelet.”⁵³ Samoin suomalaislehtien saapuminen vaikka monta kuuta myöhässä merkittiin riemulla päiväkirjoihin.⁵⁴

Suomi-pojan oli päästävä saunaan ulkomaillakin, ja sillä oli käytännön puhdistautumisen lisäksi kansallinen funktio. Iivari Kemppisen komppania rakensi suomalaistyyppisen (”sisäänlämpiävän”) saunan erään talon kellariin. Kahdeksan kuukauden tauon jälkeen löylyt maistuivat makeilta ja oli ”oikea juhlahetki” sekä ”erinomainen nautinto”. Saksalaisetkin innostuivat tulemaan mukaan, ja eräät heistä vakuuttivat rakentavansa saunan heti palattuaan kotiin. Jorma Laitinen löysi Kaukasukselta vastaavan suomalaissaunan, joita ”täällä päin on joka kylä asukkailla.” Martti Sinervo kokeili myös venäläistä (”ryssäläistä”) höyrysaunaa mutta siitä ei tullut mitään: ”Ryssän haju sietämätön.” Sen sijaan paikallista ruokaa ja musiikkia vierastanut Härkönen nautti vierailustaan Kropyvnytskyin kylpylaitoksessa: ”kieltämättä hyvä pesu, en olisi uskonut tällaiseen olevan tilaisuutta.” Myös Matti Heikkilä hemmotteli itseään jouluaattona samassa kaupungissa ja se tuntui tutulta: ”aivan kuin olisi Turun Forumissa istunut katonrajassa tammenlehdistä tehdyllä vihdalla vihtoen.” Samoin Eino Saariselle maistui turkkilainen vesihöyrylöyly paluumatkalla Radomissa, varsinkin kun hän ei ollut käynyt minkäänlaisessa saunassa puoleen vuoteen.⁵⁵ Suomalaisessa jatkosodan propagandassa oli tärkeää tehdä ero vihollisen likaisuuden ja meikäläisten siisteyden välillä (muussakin aineistossa ”ryssällä” oli ominainen tuoksu), jolloin saunasta

MAINOS

TÄMÄ ON TARINA, JOTA EI SAA UNOHTAA

MUISTI.ORG

tehtiin erottava tekijä, jonka suomalaisuutta korostettiin, vaikka kuuma pesuhuone oli leimallisesti ylijäräinen itäeurooppalainen ilmiö.⁵⁶

Rintamaoloissa suomalaiset saivat osakseen paitsi ihmetystä myös hyvää kohtelua. Jorma Laitinen kärsi aikansa omissa oloissaan nuivaa kohtelua sekä aseveljiltään että paikallisilta mutta vieraillessaan läheisessä ilmatorjunta-asemassa hän huomasi paikallisten suhtautuvan suopeasti suomalaisiin. Seuraavana päivänä Laitinen paljasti myös omassa majapaikassaan kansallisuutensa ja ”heti tuotiin piirakoita, joissa oli lihaa ja perunaa sisällä”. Tämän jälkeen hän ei piilotellut suomalaisuuttaan muuallakaan ja vaikutuskin oli aina sama. Myös Martti Uusi-Jaakkola oli useasti huomannut ”että meitä suomalaisia kohdellaan monta vertaa kohteliaammin” kuin saksalaisia. Hän arvuutteli, ”mikä sanelee ryssän kunnioituksen suomalaista kohtaan, pelkoko vai ’paha omatunto’.”⁵⁷

Paikalliset harvoin erottelivat miehittäjiä vaan kaikki olivat lähtökohtaisesti ”saksalaisia”. Kuitenkin niin unkarilaiset kuin romanialaiset täydensivät heikompaa huoltoaan oman käden oikeudella, jolloin ryöstöt ja raiskaukset antoivat heille huonon maineen.⁵⁸ Oletettavasti Uusi-Jaakkolan pohdinnoista suomalaisia päinvastoin pidettiin verrattain lempeinä ja inhimillisinä valloittajina. Talvisotaa tai kansainvälisen politiikan kiemuroita Ukrainan maaseudulla tuskin paljoo seurattiin mutta luultavammin Suomesta oli jonkinlainen yleistieto Neuvostoliiton naapurivaltiona tai lähihistoriasta Venäjän suurruhtinaskuntana.

Jollain ukrainalaisilla oli jopa omaa kokemusta Suomesta ja todennäköisyyksiä uhmaten he sattuivat vielä törmäämään (päiväkirjaa pitävään) suomalaiseen. Jaakko Lakeala kuljetti sodan alkuvuikkoina Lviviin pakolaisia, joiden joukossa ollut opettaja keskusteli Suomesta. Uusi-Jaakkola tapasi ukrainalaisen, joka oli ollut kolme vuotta pakolaisena Suomessa osallistuttuaan Kronstadtin kapinaan ja ”puhui myös auttavasti Suomea.” Auttavaksi oli jäänyt myös Jorma Laitisen kohtaaman sotavangin kielitaito. Hän oli oppinut talvisodan rintamalla suomea kaksi sanaa: ”Haistakaa vittu!” Esko Sonnisen majoittajat ”olivat melkein lentää selälleen, kun kuulivat meidän olevan suomalaisia.” Ilmari Härkönen ihmetteli Donetskin/Stalinon läheltä löytämiään Sorsakosken lusikoita ja Fiskarsin veitsiä, kunnes tajusi niiden olevan sotasaalista.⁵⁹ Raatteen tiellä tuhoutunut 44. divisioona oli koottu Żytomyrin alueelta Pohjois-Ukrainasta, ja esineet ovat voineet liikkua muutenkin Neuvostoliiton sisällä.

Vaikka suomalaiset eivät olleet kaikkein pahimpia, hekin osallistuivat ryöstelyyn ja rintamalla arvot kovenivat. Räisälästä kotoisin olleen eli kotipaikkansa menettäneen Ilmari Härkösen kielteinen asenne miltei kaikkeen lienee tullut selväksi. Hän piti ryöstelyä oikeutettuna koston: ”Ei tunneta sääliä, kaikki otetaan irti niinkuin ryssäkin on joskus meiltä ottanut.” Myös Keijo Kääriäinen torjui vastaavat tunteet, koska ”eihän ole ryssätkään paljon sääliä valloittamisissaan maissa tunteneet. Se on varsinkin Suomessa tuttu asia.” Toisaalta miehittäjien vyöryessä Proskuriviin, nykyiseen Hmelnytskyiin, Reino Suonio totesi: ”oli koko päivän Kuokkala mielessä, ja ajattelin mitenhän ne ryssät ovat siellä juhlineet.”⁶⁰ Myös Suonio oli kotoisin kannakselta – Kivennavalta – eli hänen kotiseutunsa oli jäänyt taistelujen jalkoihin talvisodan alkupäivinä. Sama kokemus ja tausta saattoi johtaa vastakkaiseen reaktioon lähes kaksi vuotta myöhemmin, myötätuntoon tai kostonhimoon.

Moni ei kirjoittanut uskonnosta tai kristinuskosta. Reino Suonio oli ”huomannut että kaikki kirkot on räjäytetty mutta jokaisessa talossa on kuitenkin Jumalan kuvat.” Esko Sonninen löysi yhtymäpintaa kotimaahan: ”Tämä perhe muistutti suuresti karjalaisperhettä Suomessa. Takaseinällä oli täällä pyhimyksen kuva.” Uskonto oli ongelmallinen myös suomalaisessa jatkosodan propagandassa; yhtäältä karjalaisten uskonnollisuutta haluttiin korostaa yhteisenä suomalaisena ilmiönä mutta toisaalta ortodoksisuuden poikkeavat tavat johtivat väärinkäsityksiin. Toisaalta vieraisissa oloissa se oli tarpeeksi yhdistävä tekijä Sonnille. Suhtautuminen kristinuskoon erotti sen sijaan suomalaisia ja saksalaisia. Martti Uusi-Jaakkola ihmetteli joulupäivänä SS-joukkojen ”Jumalankielteisyyttä” ja pohti ”olemmeko

tosiaan joutuneet porukkaan, jossa uskontoa pilkataan julkisesti jopa sodan keskellä.” Hän tosin tunnusti monien saksalaisten vierastavan tätä puolta. Uusi-Jaakkolan huomion mukaisesti saksalaiset eivät ristiretki-iskulauseestaan huolimatta korostaneet kristinuskkoa propagandassaan.⁶¹

Valloitetut ”ryssät”

Venäläisen ja ukrainalaisen erolla oli väliä, sillä jälkimmäiset sotavangit piti määräyksen mukaan säästää, edelliset ampua.⁶² Pentti Nikkola löysi munia varastaessaan ”ryssän sotilaan”, joka ”rupesi heti kaivelemaan taskujaan ja löysikin erään paperin, jonka hän lykkäsi nokkani alle selittäen olevansa ukrainalainen. Jätin hänet sinne.” Määrittely ei tietenkään ollut yksiselitteistä ja perustui mielivaltaan tai omaan ilmoitukseen.⁶³

SS-vapaaehtoiset olivat nuoria miehiä, harvat naimisissa, joten vastakkaiseen sukupuoleen kiinnitettiin poikkeuksetta myönteistä huomiota. Siinä ei kansallisuudella ollut merkitystä. Martti Uusi-Jaakkola kirjasi heti maihin päästyään, että ”naisissa näyttää olevan aika paljon kauniita, joten silmiään on mukava lepuuttaa.” Jaakko Lakeala kehui naisten ulkonäköä Saksasta Dneprin rannoille. Kropyvnytskyissa Martti Sinervo seurusteli useankin naisen kanssa jotka ”olivat melko sievän näköisiä” ja seuraavan kaupungin, ilmeisesti Dnipron, ”tytöt ovat harvinaisen sieviä ja hyvin puettuja”. Tällainen julkinen seurustelu oli kiellettyä mutta Sinervo viittasi siihen kintaalla.⁶⁴ Saksalaistenkaan suhteet ukrainalaisiin eivät ali-ihmispropagandasta huolimatta olleet mitenkään harvinaisia.⁶⁵ Päiväkirjoissa ei tarkemmin kuvattu tällaisen kanssakäymisen muotoja.

Ainakin aluksi suomalaiset säälivät niin sotavankeja kuin sivüleijä. Martti Sinervo kohtasi joulukuussa saavuttuaan Vinnysjan asemalle pakolaisia, joita ”kohtaan tuntee jokainen mielenkiintoa ja jonkinlaista osanottoa. Moni tarjoaa tupakkaa tai jotain muuta omasta vähästään.” Asemavirkailija ei tuntenut osanottoa vaan ajoi heidät ulos pakkaseen. ”Vaikka nämä ovatkin venäläisiä, niin sittenkään suomalainen ei ymmärrä tällaista kohtelua. Tunsin tehneeni jotain hyvää, kun työnsin erään lapsen kouraan pari karamellia.” Jorma Laitinen kirjoitti elokuun alussa pidemmän kuvauksen armottomasta ”organisoinnista”, josta hän oli tehnyt merkintöjä jo aiemmin, ja kysyi lopuksi: ”Millä tulleneekin asukkaat toimeen?” Keijo Kääriäinen kävi ”tavanmukaisella maitotringillä eräässä talossa. Maksuksi annoimme saippuaa, vaikka turhaahan se on, sillä saksalaisethan pistävät talon puhtaaksi ja aivan ilman maksua.”⁶⁶ Itse asiassa saksalaiset onnistuivat rajoittamaan omien joukkojensa ryöstelyä jo valloituksen alkuvaiheessa.⁶⁷

Divisioonan miehille oli selvää, että he tapaisivat ja tapasivatkin nimenomaan ukrainalaisia. Tarkemmassa määrittelyssä ja erottelussa otettiinkin tuttu termi käyttöön. Esimerkiksi Suonio kävi ”ukrainalaisten talonpoikain tuvissa. Kaikki valittivat ryssän vallan alla oloa.” Samoin Lakeala kertoi ukrainalaisten varoittaneen, että ”ryssä on miinoittanut kadut”.⁶⁸

Valloitetun maan kansallisuudet eivät olleet näinkään selviä kaikille ja erityisesti myöhemmin tulleille pataljoonan pojille. Esimerkiksi Matti Heikkilän seuralainen oli ”kaunisilmäinen venakko”, ja paikallisten Roijan ja Amen(in) kanssa ”opettelimme tuota ihmeellistä venäjän kieltä.”⁶⁹ Todennäköisesti neitoset tosiaan puhuivat venäjää, joka oli valtakieli kaupungeissa.⁷⁰ Martti Sinervo vieraili Vinnysjan lähellä talossa, jossa ”oli tavalliseen tapaan lehmä ja kanoja ja tietysti myös koira ja kissa. Tällainen oli ensimmäinen näkemäni venäläisperhe.” Sinervo huomaa virheensä rintamaolosuhteissa, ja muutaman päivän sisällä hän sai ensin ”venäläistä maissikeittoa” ja myöhemmin ”maukasta ukrainalaista keittoa”. Esko Sonninen majoittui Oleksandrjan luona taloon, jonka ”huoneessa näkyi olevan useita henkiä, kaikki hyvin tyypillisiä ryssiä tai ukrainalaisiahan he oikeastaan ovat.” Sonnisen ryhmälle oli järjestetty

kulttuuritapahtuma tansseineen ja teatterinäytöksineen. ”Näimme siinä oikeata ripaskaakin.” Kuoronjohtajana Sonninen arvioi esitystä asiantuntevasti: ”Kuorolaulussa oli sopraanot hyviä, mutta bassot jokseenkin mitättömät.” Näytelmästä katsojat eivät ”ymmärtäneet mitään, koska se oli ryssän kielellä.” Loppupäätelmä oli eittämättä myönteinen: ”Kaikesta tämän illan esityksistä näkyi selvästi Ukrainan kansallisuuspyrkimys. Sitä osoittaa myöskin kirjoitus tämän näytöslavan päällä ’Eläköön Ukraina!’”⁷¹ Tämä ei kuitenkaan ollut kovin yleistä. Saksalaiset tukivat ukrainalaispyrkimyksiä miehityksessä Puolassa mutta eivät Ukrainassa, missä kansallisten symbolien käyttö jäi satunnaiseksi. Toisaalta ukrainalaisten kansallisuus oli häilyvä (Dneprin varrella ei tehty eroa venäläisten ja ukrainalaisten vaan molemmat olivat ’meikäläisiä’ mutta lännen galitsialaisia oli vaikea tunnistaa omiksi) eikä valtiollinen itsenäisyys ollut tavoite monellekaan.⁷²

Päiväkirjoissa yleisesti esiintyvä ”ryssä” tarkoitti ihmisenä joko vihollista yleisesti, etnistä venäläistä tai slaavia tai oli laatusanana huonolle tuotteelle. Martti Sinervo haukkui sanalla omatkin: ”Koko komppania hoippuu eteenpäin kuin lauma juopuneita ryssiä.” Varsinkin Jorma Laitiselle kaikki ala-arvoinen ja toisinaan kelpokin on ”ryssää” tai ”ryssäläistä”. Näihin lukeutuivat myös Wehrmachtissa palvelleet HiWi-värväytyneet. Iivari Kempainen meni sotasairaalassa ”ymmälle kun ajattelee tätä maailman menoa. Tuossa ryssän sisar käärii saks yliluutnanttia ja ryssän vanki nostaa astialle.” Henkilökunta teki erinomaista työtä mutta ”hoitaja oli ryssän tyttö ja oikein asiallinen ja herttainen eikä voi vähääkään moittia sääli vain että on ryssä.”⁷³ Kempaisen hämmennyksen takana oli vastakkainasetteluun perustuvan viholliskuvan sopimattomuus todellisuuden monimutkaisuuden kanssa.

”Ryssän” ohella Iivari Kempaisella ”vanja” ja Keijo Kääriäisellä ”Iivana” olivat astetta myönteisempiä nimityksiä.⁷⁴ Tällaisella vihollisen geneerisellä nimeämisellä voidaan nähdä lähestymistavasta riippuen paradoksaalisesti sekä inhimillistä että etäännyttävää tehtävää; yhtäältä vihollinen nostetaan massasta mutta yleisnimi ei kuitenkaan tee hänestä yksilöä.⁷⁵

Johtopäätökset

Vaikka vapaaehtoisia oli kehotettu/määrätty pitämään päiväkirjaa tulevaa yksikön historiankirjoitusta varten ja tarkastuksen pelko johti alkuvaiheessa itsesensurointiin, tällaiset pidätellyt karisivat viimeistään rintamalla. Päiväkirjasta tulikin henkilökohtaisten tuntojen turvapaikka, johon kirjattiin ajatukset, joita ei voinut jakaa muiden kanssa. Päiväkirja esineenäkin oli usein tuotu Suomesta, ja siitä muodostui myös henkinen linkki, lankakerän pää, kotimaahan.

Suomalaisten SS-miesten päiväkirjoissa korostuu yhden suomalainen mielipiteen sijaan moninaisuus. Miltei kaikesta löytyy kaksi eriävää katsantokantaa. Kahtalainen suhtautuminen tuli ilmi jo välirauhan aikana natsi-Saksassa: uuden kohtaaminen herätti joko mielenkiintoa tai ärtymystä. Tutkimattomissa päiväkirjoissa ja muussa aiheeseen liittyvässä aineistossa, puhumattakaan vapaaehtoisista jotka päiväkirjaa eivät pitäneet, niiden kirjo on luultavasti tätäkin monipuolisempi. Lisäaineisto valottanee myös syitä näihin erilaisiin asenteisiin.

Barbarossa-suunnitelman mukana Ukraina etenevät joukot saapuivat yhteiskuntaan, joka oli neuvostovallan aikana monin tavoin repeytynyt, kyynistynyt, alistunutkin. Ukrainalaisilla ei ollut suuria odotuksia miehittäjän suhteen vaan parhaimmillaan he toivoivat asioiden pysyvän ennallaan.⁷⁶ Suomalaisten tietojen heikkous kohdemaasta ilmeni siinä, että asukkaiden kansallisuus paljastui ja erottui vasta paikan päällä. Toisille, kuten myöhemmälle historiankirjoitukselle, miehitetyn maan ihmiset jäivät harmaaksi massaksi tai epämääräiseksi ”ryssäksi”.

Oman myyttinsä mukaisesti saksalaiset kansallissosialistit kuvittelivat vihollisensa yhtenäiseksi juutalais-bolsevistiseksi venäläisyydeksi eivätkä ymmärtäneet Ukrainan etnisiä, poliittisia tai uskonnollisia jakoja. Tämä monoliittisuus esti heitä edes etsimästä liittolaisia tai yhteistyötä miehitettyjen kanssa. Yhdistettynä raakaan ja summittaiseen väkivaltaan, ukrainalaiset vakuutuivat nopeasti neuvostovallan palaavan pikaisesti ja käyttäytyivät sen mukaisesti ottaen etäisyyttä.⁷⁷

Suomalaisetkin luonnollisesti katsoivat uutta maata omien kokemusten ja oletusten lähtökohdista. Elvi Sinervon Natalia-runoa mukaillen Ukraina oli vieras maa ja kylmä oli senkin kevät, mutta pienikin vihje vei helposti mietteet takaisin Suomeen, ikävänsä maahan. Samoin kuin paikallisille, mainitusta kolmiosta poliittinen kommunismi oli tärkein vastustuskohde myös suomalaisille SS-miehille. Heille Ukraina nousi ”ryssän” yläpuolelle ja muistuttaa yllättävänkin paljon suhtautumista keskieurooppalaisiin. Se oli Suomen tavoin Venäjän ja Neuvostoliiton ikeessä kärsinyt rajamaa, joka oli ottamassa askelia samaan suuntaan vaikkakin vuosikymmeniä myöhässä. Tässä he eivät yhtäältä huomanneet yhtäältä ukrainalaisuuden ja venäläisyyden läheistä yhteyttä, jota ei voitu eikä edes haluttu katkaista, eivätkä toisaalta saksalaisten kielteistä kantaa Ukrainan itsehallintoon.

- ¹ Mauno Jokipii, *Panttipataljoona. Suomalaisen SS-pataljoonan historia*. 2. painos (Helsinki: Weilin+Göös, 1969); Lars Westerlund, *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisudet 1941–1943. Juutalaisten, siviilien ja sotavankien surmaaminen Saksan hyökkäyksessä Neuvostoliittoon*. Suom. Timo Soukola (Helsinki: SKS ja Kansallisarkisto, 2019).
- ² Westerlund, *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset*, 72–75; itesensurointia, esim. Martti Uusi-Jaakkola 21.5.1941, 22.5.1941, 23.5.1941.
- ³ Päiväkirjoista historiantutkimuksen lähteinä yleisesti, *The Diary. The Epic of Everyday Life*, toim. Batsheva Ben-Amos, Dan Ben-Amos (Bloomington: Indiana University Press, 2020) ja Maarit Leskelä-Kärki ja Karoliina Sjö, ”Päiväkirja, minuus ja historia,” teoksessa *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*, toim. Maarit Leskelä-Kärki, Karoliina Sjö ja Liisa Lalu (Tampere: Vastapaino, 2020).
- ⁴ SS-divisioona Wiking (kokoelma). Kansallisarkisto, Helsinki. Jatkossa viitataan tämän kokoelman päiväkirjoihin kirjoittajan nimellä ja merkinnän päivämäärällä.
- ⁵ *Käitoskortti Hitleriltä. SS-mies Jorma Laitisen päiväkirjat 1941–1943* (Helsinki: Minerva, 2020). Viitataan jatkossa Laitisen päiväkirjan päivämääriin, en sivuihin.
- ⁶ Jokipii, *Panttipataljoona*, 211–217; Lars Westerlund, *Cirkus Collani. De finländska SS-frivilliga 1941–43. En sedesskildring baserad på frivilligas egna berättelser* (Helsinki: Books-on-Demand, 2017), 294–300; André Swanström, *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset* (Jyväskylä: Atena, 2018); Westerlund, *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset*.
- ⁷ Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945* (Turku: Sigillum, 2016), 132, 138, 200, 242–243, 258, 276.
- ⁸ Iida Suolahti, ”Sotavangit Suomen, Saksan tai Ukrainan puolesta – Sotavankijoukko-osastot talvi- ja jatkosodan aikaisissa suunnitelmissa,” *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 35, 2015.
- ⁹ *Suomalaisten Waffen-SS vapaaehtoisten matrikkeli 1941–1943*, toim. Mika Hakanpää, Jari Saurio, Jouko Laitinen, Mikko Uola ja Raimo Rosendahl. 2. painos (Tampere: Veljesapu-Perinneyhdistys, 2013).
- ¹⁰ Paul R. Magocsi, *A History of Ukraine. The Land and its Peoples* (Toronto: University of Toronto Press, 2010); Johannes Remy, *Ukrainan historia* (Helsinki: Gaudeamus, 2015).
- ¹¹ Keijo Kääriäinen 2.6.1941; Jaakko Lakeala 1.6.1941, 2.6.1941, 5.6.1941, 6.6.1941, 7.6.1941, 10.6.1941, 21.6.1941; Reino Suonio 3.6.1941, 7.6.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 171.
- ¹² Martti Koivula 8.5.1941, 9.5.1941, 10.5.1941; Martti Sinervo 15.8.1941.
- ¹³ Jokipii, *Panttipataljoona*, 119, 172, 121–122, 339.
- ¹⁴ Jaakko Lakeala 7.6.1941; Martti Sinervo 11.6.1941; Reino Suonio 6.6.1941; Martti Uusi-Jaakkola 6.6.1941, 7.6.1941.
- ¹⁵ Iivari Kemppinen 10.6.1941, 11.6.1941; Esko Sonninen 7.7.1941.
- ¹⁶ Keijo Kääriäinen 6.6.1941; Martti Sinervo 10.6.1941, 11.6.1941.
- ¹⁷ Martti Koivula 6.6.1941, 7.6.1941.
- ¹⁸ Iivari Kemppinen 5.12.1941; Keijo Kääriäinen 28.6.1941; Jaakko Lakeala 18.6.1941, 19.6.1941, 20.6.1941, 21.6.1941, 27.6.1941, 30.6.1941; Martti Sinervo 5.12.1941, 6.12.1941; Pentti Soininen 4.12.1941, 6.12.1941; Esko Sonninen 5.12.1941; Reino Suonio 19.6.1941; Martti Uusi-Jaakkola 18.6.1941, 19.6.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 176, 389.
- ¹⁹ Matti Heikkilä 4.12.1941, 5.12.1941.
- ²⁰ Keijo Kääriäinen 28.10.1941, 31.10.1941.
- ²¹ Keijo Kääriäinen 30.11.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 378–379.
- ²² Eino Saarinen 31.10.1941, 1.11.1941, 4.11.1941.
- ²³ Keijo Kääriäinen 17.12.1941, 18.12.1941; Jorma Laitinen 30.5.1943; Martti Uusi-Jaakkola 19.8.1942.
- ²⁴ Karel Cornelis Berkhoff, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule* (Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2004), 10–12; Jokipii, *Panttipataljoona*, 185–186, 189–197; Kleemola, *Valokuva sodassa*, 55–56; Westerlund, *Suomalaiset SS-vapaaehtoiset*, 140–205.
- ²⁵ Jaakko Lakeala 1.7.1941, 3.7.1941, 11.7.1941; Keijo Kääriäinen 30.6.1941; Reino Suonio 30.6.1941, 1.7.1941.
- ²⁶ Matti Heikkilä 7.12.1941; Martti Sinervo 7.12.1941, 8.12.1941.
- ²⁷ Ilmari Härkönen 7.12.1941; Pentti Soininen 7.12.1941.
- ²⁸ Pentti Nikkola 6.7.1941; Pentti Soininen 6.12.1941, 12.12.1941; Reino Suonio 4.7.1941.
- ²⁹ Martti Sinervo 10.12.1941, 29.12.1941, 30.12.1941, 30.12.1941, 1.1.1942, 22.2.1942, 11.3.1942, 18.3.1942, 19.3.1942.
- ³⁰ Matti Heikkilä 7.12.1941; Ilmari Härkönen 8.12.1941; Iivari Kemppinen 1.1.1942; Jorma Laitinen 4.8.1941, 18.12.1942; Jaakko Lakeala 1.7.1941, 3.7.1941, 11.7.1941, 2.8.1941, 14.8.1941, 15.8.1941; Esko Sonninen 7.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 9.7.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 200, 390.
- ³¹ Kleemola, *Valokuva sodassa*, 252.
- ³² Berkhoff, *Harvest of Despair*, 13, 116, 219–220.
- ³³ Jaakko Lakeala 11.7.1941, 12.7.1941, 14.7.1941, 8.10.1941; Teiden heikko kunto oli tavallista niin suomalaisten kuin saksalaisten valokuvissa, mutta edelliset olivat tottuneet kelirikoon, kun taas jälkimmäiset liittivät sen Neuvostoliiton alempaan kehitystasoon eikä tällaista syytöstä voi lukea myöskään SS-vapaaehtoisten päiväkirjoista. Kleemola, *Valokuva sodassa*, 256.
- ³⁴ Reino Suonio 4.7.1941, 14.10.1941, 22.10.1941; Martti Uusi-Jaakkola 9.7.1941, 26.8.1941, 5.10.1941.
- ³⁵ Iivari Kemppinen 9.12.1941, 10.12.1941, 11.12.1941, 12.12.1941, 14.12.1941.
- ³⁶ Martti Sinervo 9.12.1941, 10.12.1941, 11.12.1941, 17.12.1941, 24.12.1941.
- ³⁷ Pentti Soininen 8.12.1941, 11.12.1941, 15.12.1941.
- ³⁸ Berkhoff, *Harvest of Despair*, 148–149.

- ³⁹ Matti Heikkilä 9.12.1941, 10.12.1941, 11.12.1941.
- ⁴⁰ Ilmari Härkönen 9.12.1941, 10.12.1941, 15.12.1941.
- ⁴¹ Reino Suonio 16.11.1941; Martti Uusi-Jaakkola 15.11.1941.
- ⁴² Ilmari Härkönen 24.1.1941; Iivari Kempainen 9.1.1942, 29.1.1942.
- ⁴³ Martti Sinervo 1.1.1942.
- ⁴⁴ Keijo Kääriäinen 17.8.1941; Reino Suonio 22.12.1941.
- ⁴⁵ Vesa Vares, *Vieroksutut kohtalotoverit. Suomalaisten näkemyksiä itäisen Keski-Euroopan ja Balkanin kansoista maailmansotien välillä* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015).
- ⁴⁶ Pentti Nikkola 10.7.1941; Esko Sonninen 13.12.1941; Reino Suonio 4.7.1941; Martti Uusi-Jaakkola 1.7.1941, 4.7.1941, 9.7.1941, 22.7.1941, 2.8.1941.
- ⁴⁷ Berkhoff, *Harvest of Despair*, erit. 20, 215; Kleemola, *Valokuva sodassa*, 220–222.
- ⁴⁸ Jorma Laitinen 29.9.1942; Pentti Nikkola 9.8.1941; Reino Suonio 4.7.1941; Martti Uusi-Jaakkola 22.7.1941, 2.8.1941, 14.8.1941.
- ⁴⁹ Ville Kivimäki, ”Rintamaväkivalta ja makaaberit ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan,” teoksessa *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, toim. Sari Näre, Jenni Kirves (Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 2008), 159; Heikki Luostarinen, *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö* (Tampere: Vastapaino, 1986), 322.
- ⁵⁰ Ilmari Härkönen 21.12.1941, 6.1.1941; Pentti Soinen 16.12.1941, 17.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 18.12.1941.
- ⁵¹ Ilmari Härkönen 9.1.1942, 10.1.1942, 13.1.1942, 10.3.1942, 14.3.1942.
- ⁵² Jaakko Lakeala 21.7.1941.
- ⁵³ Martti Sinervo 15.12.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 109–110, 118, 120.
- ⁵⁴ Jaakko Lakeala 21.7.1941; Reino Suonio 24.10.1941.
- ⁵⁵ Matti Heikkilä 24.12.1941, 20.1.1942; Ilmari Härkönen 18.12.1941; Iivari Kempainen 8.2.1942; Jorma Laitinen 26.9.1942; Eino Saarinen 1.11.1941; Martti Sinervo 26.12.1941; Reino Suonio 23.12.1941; Jokipii, *Panttipataljoona*, 301, 497, 518.
- ⁵⁶ Kivimäki, ”Rintamaväkivalta”, 143–144, 158; Kleemola, *Valokuva sodassa*, 134, 240; Luostarinen, *Perivihollinen*, 225, 243, 265.
- ⁵⁷ Iivari Kempainen 17.9.1941; Jorma Laitinen 18.11.1941, 19.11.1941, 23.11.1941; Martti Sinervo 2.1.1942; Esko Sonninen 20.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 7.12.1941, 18.12.1941; Luostarinen, *Perivihollinen*, 300.
- ⁵⁸ Berkhoff, *Harvest of Despair*, 114–115, 217. Berkhoff mainitsee kirjassaan (sivulla 212) vain suomalaisen perheen Kiovassa, jonka onnistui rekisteröityä etniseksi saksalaiseksi ja päästä näin etuoikeutettuun asemaan.
- ⁵⁹ Ilmari Härkönen 6.1.1942; Jorma Laitinen 8.9.1941; Jaakko Lakeala 2.7.1941; Pentti Nikkola 9.8.1941; Esko Sonninen 20.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 23.9.1941.
- ⁶⁰ Keijo Kääriäinen 15.8.1941; Ilmari Härkönen 11.2.1942, 17.2.1942; Reino Suonio 11.7.1941.
- ⁶¹ Esko Sonninen 20.12.1941; Reino Suonio 22.10.1941; Martti Uusi-Jaakkola 25.12.1941; Kleemola, *Valokuva sodassa*, erit. 234–236.
- ⁶² Berkhoff, *Harvest of Despair*, 90, 92, 106.
- ⁶³ Keino Kääriäinen 23.6.1941, 2.7.1941, 22.8.1941; Pentti Nikkola 8.7.1941, 23.7.1941.
- ⁶⁴ Matti Heikkilä 16.12.1941, 27.12.1941, 28.12.1941; Iivari Kempainen 17.9.1942, 9.12.1942, 31.12.1942; Keijo Kääriäinen 9.9.1942; Jorma Laitinen 19.8.1941, 8.9.1942, 15.9.1941, 27.9.1941, 14.2.1942; Jaakko Lakeala 21.6.1941, 27.6.1941, 2.7.1941, 29.8.1941; Pentti Nikkola 28.6.1941; Martti Sinervo 15.12.1941, 17.12.1941, 19.12.1941, 20.12.1941, 23.12.1941, 24.12.1941, 25.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 8.5.1941, 29.6.1941.
- ⁶⁵ Berkhoff, *Harvest of Despair*, 149–150, 182–183; Kleemola, *Valokuva sodassa*, 280–281.
- ⁶⁶ Keijo Kääriäinen 15.8.1941; Jorma Laitinen 3.8.1941; Jaakko Lakeala 12.7.1941; Pentti Nikkola 9.8.1941; Martti Sinervo 9.12.1941; Martti Uusi-Jaakkola 5.6.1941, 19.6.1941.
- ⁶⁷ Berkhoff, *Harvest of Despair*, 114.
- ⁶⁸ Jaakko Lakeala 4.7.1941, 23.8.1941, 25.8.1941, 28.8.1941, 31.8.1941, 5.10.1941; Reino Suonio 4.7.1941, 19.7.1941; Martti Uusi-Jaakkola 23.9.1941.
- ⁶⁹ Matti Heikkilä 16.12.1941, 28.12.1941.
- ⁷⁰ Berkhoff, *Harvest of Despair*, 193–195.
- ⁷¹ Martti Sinervo 9.12.1941, 10.1.1942, 12.1.1942; Esko Sonninen 13.12.1941, 20.12.1941; Berkhoff, *Harvest of Despair*, 198–201.
- ⁷² Berkhoff, *Harvest of Despair*, 2005, 29, 52–53, 187, 206–210, 228, 241.
- ⁷³ Iivari Kempainen 6.12.1941, 8.12.1941, 10.1.1942, 12.–15.1.1942, 27.10.1942, 13.11.1942, 30.11.1942; Jorma Laitinen 1.8.1941, 3.8.1941, 10.8.1941, 19.8.1941, 10.9.1941, 4.10.1941, 9.11.1941, 29.9.1942, 30.9.1942; Martti Sinervo 8.10.1941.
- ⁷⁴ Iivari Kempainen 27.9.1942; Keijo Kääriäinen 4.7.1941.
- ⁷⁵ Ville Kivimäki, ”Sotilaan työ, siviilin taakka. ’Vihollisen tuhoamisen’ dynamiikasta, kokemuksesta ja muistosta,” teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisia kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*, toim. Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki (Helsinki: Minerva, 2014), 196; Kleemola, *Valokuva sodassa*, 140; Luostarinen, *Perivihollinen*, 262–264, 267, 332.
- ⁷⁶ Berkhoff, *Harvest of Despair*, erit. 55.
- ⁷⁷ Berkhoff, *Harvest of Despair*, erit. 72, 90–91, 134.